

15 липня 1912 р., який вніс в організацію волосного суду кілька поліпшень і остаточно закріпив його зв'язок з установами мирової юстиції.

1. *Галкин А. Г.* Правосудие для крестьян: волостные и мировые суды в оценке крестьян и образованного общества (1870–1880-е гг.) // Историческая и социально-образовательная мысль. – Краснодар, 2011. – № 4 (9). – С. 191. 2. *Шаркова И. Г.* Мировой судья в дореволюционной России. // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 80. 3. *Czap P.* Peasant-class courts and peasant customary justice in Russia, 1861–1912. // J. of social history. – Berkeley, 1967. – Vol. 1. – P. 151. 4. Правовий звичай як джерело українського права IX – XIX ст. / За ред. І. Б. Усенка. – К.: Наук. думка, 2006. – 278 с. 5. Труды Комиссии по преобразованию волостных судов. – Т. 1–8. – СПб., 1873. 6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования собранные П. П. Чубинским. Волостные суды. – Т. 6., – СПб., 1872. – 417 с. 7. *Безгин В. Б.* Правовые обычаи и правосудие русских крестьян второй половины XIX – начала XX века. – Тамбов, 2012. – С. 112. 8. Труды этнографическо-статистической экспедиции ... – С. 7. 9. Там же. – С. 3–14. 10. *Безгин В. Б.* Указ. соч. – С. 111. 11. ЦДІА України, м. Київ. – Ф. 442, оп. 618, спр. 118, арк. 1. 12. Правовий звичай ... – С. 233. 13. *Илларионов Н. С.* К вопросу о разработке обычного права. – Вестник Права. – 1899. – №1. – С. 78–85. 14. ЦДІА України, м. Київ. – Ф. 442, оп. 616, спр. 194, арк. 4–4(зв.). 15. *Щербина П. Ф.* Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов, 1974. – С. 163. 16. *Безгин В. Б.* Указ. соч. – С. 115. 17. ЦДІА України, м. Київ – Ф. 442, оп. 537, спр. 209, арк. 10 (зв.). 18. Там само – Оп. 630, спр. 594, арк. 13. 19. Там само. – Оп. 537, спр. 230, арк. 10 (зв.) – 11. 20. *Щербина П. Ф.* Указ. соч. – С. 116. 21. ЦДІА України, м. Київ. – Ф. 442, оп. 539, спр. 219, арк. 32. 22. Там само. – Оп. 618, спр. 228, арк. 16, 362. 23. Великая реформа. – Т. 6. – М., 1911. – С. 151. 24. *Тарновский Е.* Порядок производства дел в волостных судах (по закону 12 июля 1889 г.) // Юридический вестник. – 1892. – Кн. 1. – С. 98. 25. *Вороновский В. М.* Волостной суд и новый проект его устройств. – СПб., 1904. – С. 10. 26. Киевлянин. – 1896. – № 247; 1897. – № 350. 27. *Познышев С. В.* Элементарный учебник русского уголовного процесса. – М., 1913 // Allpravo.Ru – 2004.

УДК 321(091); 34(091)

**А. В. МАКАРЧУК,**  
молодий науковий співробітник  
Інституту держави і права  
ім. В. М. Корецького НАН України

## ПОШИРЕННЯ ЮРИСДИКЦІЇ ВІЙСЬКОВО-ПОЛЬОВИХ СУДІВ НІМЕЧЧИНИ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ НА УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ У 1918 РОЦІ: СПРОБА ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

*Досліджується проблема взаємин українських владних режимів із командуванням військових контингентів Німеччини та Австро-Угорщини щодо організації судочинства та поширення останніми юрисдикції власних військово-польових судів на громадян України. Розкривається еволюція політики сторін щодо зазначеного питання та досліджується його правове оформлення.*

**Ключові слова:** Українська Народна Республіка, Українська Держава, Четверний союз, військова допомога, військово-польове судочинство.

**Макарчук А. В. Распространение юрисдикции военно-полевых судов Германии и Австро-Венгрии на украинское население в 1918 году: попытка историко-правового осмысления.**

*Исследуется проблема взаимоотношений украинских властных режимов с командованием военных контингентов Германии и Австро-Венгрии в вопросах организации судопроизводства и распространения последними юрисдикции собственных военно-полевых судов на украинских граждан. Раскрывается эволюция политики сторон в данном вопросе, исследуется его юридическое оформление.*

**Ключевые слова:** Украинская Народная Республика, Украинская Держава, Четверной союз, военная помощь, военно-полевое судопроизводство.

**Makarchuk A. V. Spreading of jurisdiction of drumhead court-martials of Germany and Austria-Hungary on Ukrainian citizens in 1918: a legal historical research.**

*The relations between Ukrainian governments and military command of Germany and Austria-Hungary on the issue of organization of courts and spreading of jurisdiction of drum-head court-martials of Quadruple alliance on Ukrainian citizens are studied. The evolution of policy of the parties on the issue is disclosed and the assessment of its legalization is performed.*

**Key words:** Ukrainian People's Republic, Ukrainian State, Quadruple alliance, military aid, drumhead court-martial.

Поширення на українських громадян юрисдикції військових судів держав Четверного союзу, здійснене невдовзі після введення союзних військ на територію УНР, є одним із проблемних питань у взаєминах сторін на завершальному етапі Першої світової війни. Зазвичай, цей акт розглядається у безпосередньому зв'язку із подальшим гетьманським переворотом як доказ послідовного втручання німецького військового керівництва у внутрішньоукраїнські процеси. Утім, розглядати цей акт у відриві від загального розвитку відносин у царині кримінального судочинства протягом усього періоду перебування військових сил Четверного союзу на українській території, на нашу думку, некоректно. Тож мета цієї статті – дати правову оцінку складному перебігу зазначених відносин, спираючись як на результати попередніх дослідників (О. В. Тимошука, В. І. Головченка, В. Ф. Солдатенка, О. О. Курасва, Р. Я. Пирога, Н. В. Кришиної та ін.), так і на нові документальні матеріали, які вдалося виявити у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України).

Як відомо, війська Німеччини та Австро-Угорщини, що прибули до України за запрошенням представників Ради Народних Міністрів, зустріли тут анархію, спричинену провальною політикою владного режиму щодо організації адміністративного апарату на місцях. Окрім того, місцеве населення, особливо селянство, з недовірою поставилось до приходу військ, які ще недавно були ворогами у Світовій війні.

У такій обстановці керівництво військових контингентів було змушено самостійно шукати способи не лише досягнення порядку, але й гарантування власної безпеки. На початковому етапі союзні війська не вдалися до рішучих

широкомасштабних заходів. Застосування ними каральних заходів до українського населення за вчинені злочини здійснювалось у позасудовому порядку та мало, здебільшого, індивідуальний характер.

Утім, такі заходи мали лише обмежений вплив на загрозову криміногенну ситуацію у країні. Війська були змушені вдатися до радикальніших дій. Уже 21 березня 1918 р. вийшло розпорядження А. фон Лінзінгена про запровадження на території України законів воєнного часу та смертної кари<sup>1</sup>. Серед порушень, які підлягали покаранню, зазначалися: невиконання військової присяги, шпіонаж, державна зрада, порушення публічного спокою, заклик до повстання тощо<sup>2</sup>. Розпорядження поширювало юрисдикцію німецьких військово-польових судів на всіх мешканців територій, де було оголошено військовий стан.

Дана ситуація була неприйнятною для українського уряду. За дорученням Ради Народних Міністрів<sup>3</sup>, міністр судових справ М. С. Ткаченко вже 23 березня 1918 р. відповів на розпорядження А. фон Лінзінгена циркуляром до прокураторів окружних судів, у якому, зокрема, нагадував, що іноземні суди не мають законної сили в УНР, для суду над громадянами держави існує система загальних судів і військово-польових судів при комендантах військових частин. Міністр окремо відзначив, що німецькі військово-польові суди можуть судити лише своїх військових<sup>4</sup>. Підсумовуючи, М. С. Ткаченко прямо вказав, що *«засудження німецькими й австрійськими судами громадян УНР є втручання в законну судову владу і тому являється незаконним вчинком»*<sup>5</sup>.

Вважаємо необхідним погодитися з доводами М. С. Ткаченка, оцінюючи відповідні дії військового керівництвом запрошених армій як фактичне порушення норм міжнародного права. Водночас слід констатувати, що в ситуації судового вакууму такий крок німецького командування був відносно вимушеним.

На підтвердження цієї тези наведемо свідчення, залишені апаратом Херсонської міської думи. Так, 8 квітня 1918 р. дума звернулася із закликом до мешканців міста, яким повідомила про досягнення консенсусу з місцевим австро-угорським військовим командуванням у справі військово-польового судочинства. Йшлося про те, що згідно з досягнутими домовленостями австро-угорська сторона не переслідуватиме населення за політичною ознакою, згодна не продовжувати переслідування щодо осіб, які хоч і чинили опір при вступі військ Австро-Угорщини, але згодом, не здійснюючи інших кримінальних порушень, добровільно здали зброю. Особам, які вчинили злочини, мало гарантуватися право на суд і повне досудове слідство. Разом з тим Херсонська міська дума закликала продовжувати мирну працю та *«не піддаватися перепідданню і безвідставним чуткам і побоюванням»*. Також міською думою було організовано спеціальну комісію для надання юридичної допомоги особам, притягнутим до військово-польового суду<sup>6</sup>.

Вважаємо, що досягнутий у цьому разі консенсус свідчить про усвідомлювану сторонами його взаємовигідність та виважене ставлення місцевого самоврядування до поширення юрисдикції військово-польових судів. Утім, на даному етапі такі явища не мали систематичного характеру.

Зрозуміло, що порозуміння з українськими представниками шукали не лише керівники підрозділів на місцях, а й вище командування на загальнодерж-

жавному рівні. Наведемо фрагмент доповіді командувача Австро-Угорської Східної армії від 23 квітня 1918 р. за підсумками переговорів із представниками УНР: *«Українські судові органи в окупованих цісарськими військами областях у теперішній час не існують. Тому вкрай необхідно це питання української підсудності визначити хоча б тимчасово, доки українські судові органи не почнуть працювати. Найпростішим було б, якби український уряд погодився з тим, щоб певні правопорушення, визначені за згодою обох сторін, розглядали наші військово-польові суди і стосовно українських громадян»*<sup>7</sup>.

Подібний підхід викликав рішуче заперечення українського керівництва, яке виправдано вважало такі наміри спробою втручання у власну внутрішню компетенцію. Проте Раді Народних Міністрів нічого було йому протиставити, оскільки дієвого українського судового апарату не існувало і навряд чи вдалося б знайти достатню кількість кваліфікованих кандидатів для заповнення вакансій суддівського корпусу, морально готових співпрацювати з німецькими та австро-угорськими військовими властями.

Політика командування військ Четверного союзу принципово змінилася внаслідок прийняття курсу на заміну державного режиму в УНР – із санкції вищого берлінського командування – 23 квітня 1918 р.<sup>8</sup> Наступного дня у Києві відбулась нарада вищих німецьких та австро-угорських військових і дипломатичних посадовців, на якій обговорювалось вироблення спільної політики щодо ситуації в Україні. Серед іншого сторони дійшли згоди щодо майбутнього судоустрою, який мав базуватись на таких засадах: (а) для всіх вчинків і злочинів супроти союзних військ установлюються німецькі та австро-угорські польові суди; (б) українська юстиція має бути захищена від терору будь-яких політичних організацій; (в) у разі відсутності в Україні відповідних військових судових законів мають застосовуватись закони Центральних держав<sup>9</sup>. Того ж дня ці засади були узгоджені на зустрічі генерал-лейтенанта В. Гренера з П. П. Скоропадським, у ході обговорення умов підтримки («невтручання») союзних військ у разі успішного здійснення генералом П. П. Скоропадським державного перевороту.

Практичним втіленням прийнятого напередодні німцями та австрійцями рішення стало підписання 25 квітня 1918 р. наказу № 21 генерал-фельдмаршала Г. фон Ейхгорна, формально виданого у відповідь чи то на арешт, чи то на викрадення банкіра А. Ю. Доброго, який співпрацював із німцями. Відповідно до цього наказу німецькі військово-польові суди оголошувались виключними органами кримінальної юстиції на всій території України, «де тільки перебувають німецькі війська»<sup>10</sup>. За три дні, 28 квітня 1918 р., командування Ц. і К. Австро-Угорської Східної армії, видало аналогічне розпорядження № 3964 про поширення на українських громадян юрисдикції військово-польових судів на всій території перебування військ Австро-Угорщини<sup>11</sup>.

Наказ Г. фон Ейхгорна № 21 не встановив переліку злочинів, даючи широке формулювання, за яким органам німецької військової юстиції підлягають *«всі вчинки проти громадського порядку, а також карні злочини проти німецьких та союзних військ, як і проти всіх осіб, що до них належать»*<sup>12</sup>. Дане фор-

мулювання не влаштовувало українську сторону, оскільки, «*вказане в дуже широких виразах*», дозволяло місцевому командуванню видавати розпорядження, оголошуючи юрисдикцію власних судових інституцій щодо напрочуд широкого кола діянь, без формального порушення наказу Головнокомандування<sup>13</sup>.

Так, 7 травня 1918 р. командир I армійського корпусу генерал-лейтенант Менгельбір оголосив мешканцям м. Харкова й околиць про поширення юрисдикції німецьких військово-польових судів, зокрема, на такі види злочинів: підбурювання до заколоту проти німецьких військ, підбурювання до непослуху серед німецьких військовослужбовців, підпал, потоп, вивільнення з-під варти затриманих у справах, що розглядаються військово-польовими судами. Усі перелічені злочини, залежно від ступеня їх серйозності, каралися смертною карою через розстріл або каторгою від двох років до довічної чи ув'язненням до десяти років<sup>14</sup>.

Австро-угорська сторона здійснювала дещо іншу політику і наперед чітко встановила перелік діянь, що підлягали розгляду австро-угорським військово-польовим судом. Беручи до уваги партнерські зносини австро-угорської та німецької сторін, в яких перша визнавала зверхність другої у справах встановлення спільної політики щодо військового судочинства<sup>15</sup>, можемо стверджувати, що австрійський перелік узгоджувався з неформалізованим переліком німецької військово-польової юстиції. Ті ж не публікували його лише тому, що німецька сторона не хотіла наперед ставити себе в жодні рамки.

Отже, згідно з наказом № 3964 австро-угорським військово-польовим судам підлягали такі категорії злочинів: (1) надання допомоги дезертирам та втікачам; (2) шпигунство та інші дії проти військових влад держави, до яких, зважаючи на обставини, відносили також володіння і зберігання зброї, вибухівки та амуніції і нездачу таких предметів на вимогу відповідних адміністрацій; (3) відкрите порушення суспільного порядку; (4) повстання; (5) злочини проти залізниць, належного їм майна та інших предметів, що забезпечують їх роботу; (6) відкриті порушення, злочини, насильні дії на залізниці, а також замах на них, здійснені небезпечним способом; (7) псування державного телеграфного та телефонного зв'язку; (8) ушкодження чужої власності або підпал – якщо такі дії вчиняються у приміщеннях, що використовуються військовим відомством або становлять небезпеку для осіб Ц. і К. об'єднаної армії або їх почту; (9) застосування насильства або вмотивовані погрози щодо осіб, належних до австро-угорських відомств; (10) завдання поранень, що призвели до загибелі; (11) вбивство; (12) тяжкі тілесні ушкодження; (13) розбій; (14) крадіжка; (15) марнотратство; (16) обман; (17) сприяння та пособництво зловмисникам; (18) образа вартових та інші неправильні дії супроти австро-угорських військ та їх членів<sup>16</sup>.

Згідно з роз'ясненням до цього наказу, виданим у червні 1918 р., військово-польовим судам союзників мали підлягати також й злочини, що зачіпають інтереси союзних армій хоча б опосередковано, зокрема й підбурювання до повстання чи непослуху щодо уряду Української Держави чи її законів<sup>17</sup>.

Цікавою була практика правозастосування щодо окремих категорій злочинів. Так, 1 вересня 1918 р. командування Ц. і К. Східної армії оголосило, що

володіння зброєю та вибуховими речовинами вказує на підготовку замаху, і тому підлягає юрисдикції австро-угорських військово-польових судів, що, втім, було встановлено ще п. 3 переліку, наведеного наказом № 3964. Нашу увагу привернуло таке положення документа: *«По відношенню до цього злочинства оголошується по всій області розпорядження Східної Армії військовий стан, котрий визначає в цім випадкові кару смертельну»*<sup>18</sup>. Встановлення воєнного стану не загалом, а щодо певної категорії праввідносин, є, на нашу думку, прикладом пошуку компромісу між інтересом гетьманської влади зберегти авторитет в очах населення та прагненням гарантувати безпеку австро-угорських військ на випадок агресивних дій з боку місцевого населення.

В той же час нова гетьманська адміністрація конструктивно підійшла до проблеми пошуку порозуміння із німецьким та австро-угорським командуванням у питанні розмежування підсудності. Уже у травні у Києві із представників Міністерства судових справ створено комісію під головуванням товариша міністра професора С. В. Завадського, покликану розробити пропозиції українського уряду щодо розмежування підсудності між українськими та німецькими й австро-угорськими судами. Підготовлений комісією документ передусім містив пропозицію обмежити підсудність австро-німецьких судів справами про злочини, спрямовані безпосередньо або побічно проти австро-німецьких військ, і правопорушеннями, скоєні чинами австро-німецьких військ. Пропозиції також стосувались регламентування взаємодії австро-німецьких та українських слідчих, прокурорських і судових органів у напрямку поширення взаємної співпраці у кримінальному судочинстві<sup>19</sup>.

Відповідь на ці пропозиції за підписами начальника штабу німецьких військ ген. Гренера і військового уповноваженого Австро-Угорської Східної армії майора Фляйшмана надійшла 30 червня 1918 року. Німецька та австро-угорська адміністрації принципово погодилися із висловленими пропозиціями, щоправда, з певними застереженнями. Зокрема, у відповіді «дипломатично» оминули визнання першого пункту, висловленого українською стороною, про обмеження юрисдикції судів злочинами, стороною яких виступають військові чини німецько-австрійських армій. Нагомість містилась ремарка про можливість українських громадян звертатись «за сприянням» до судів союзників, які у цьому разі здобували б широкі можливості запитувати інформацію в українській адміністрації. Також німецько-австрійська сторона вимагала тіснішої співпраці судових інстанцій сторін, із залишенням рішення щодо визначення підсудності кожної конкретної справи, у разі виникнення сумнівів, німецькій стороні<sup>20</sup>.

На нашу думку, досягнуті домовленості означали певне послаблення ультимативних умов, висловлених вищим німецьким командуванням напередодні гетьманського перевороту. Упродовж решти часу перебування військ Німеччини та Австро-Угорщини на території України питання розмежування підсудності та інші суттєві питання функціонування військово-польових судів принципово не порушувались, оскільки були визнані сторонами вичерпаними 30 червня 1918 р.

У підсумку відзначимо, що поширення юрисдикції військово-польових судів Німеччини та Австро-Угорщини на українських громадян було грубим

порушенням як принципів міжнародного права, так і законодавства сторін. Згідно з нормами, закріпленими у законодавстві держав Четверного союзу, поширення юрисдикції військово-польових судів на цивільне населення допускалось лише на окупованих територіях військового супротивника. Територія України такою вважатись не могла. Проте відповідний крок військового командування союзників був радше вимушеним, викликаним слабкістю адміністративного апарату УНР, його нездатністю забезпечити громадський порядок та захист союзних військ від українського населення. Тому немає підстав оцінювати цей захід як частину загального плану щодо встановлення військової окупації території України. Про це свідчить і послаблення «військово-польового тягаря» української юстиції, досягнуте завдяки рішучим діям Ради Міністрів Української Держави.

1. *Пиріг Р. Я.* Центральна Рада й німецьке військове командування в Україні: проблеми взаємовідносин (лютий–квітень 1918 р.) // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 47–63. – С. 54. 2. Гражданская война на Украине 1918–1920 гг. : сб. док. и материалов : в 3 т., в 4 кн. – К., 1976. – Т. 1, кн. 1. – С. 64–65. 3. ЦДАВО України. – Ф. 1064, оп. 1, спр. 5, арк. 57. 4. Там само. – Ф. 2209, оп. 1, спр. 8, арк. 22. 5. Там само. – Ф. 2207, оп. 1, спр. 308, арк. 1. 6. Там само. – Арк. 7. 7. *Тимощук О. В.* Охоронний апарат Української Держави (квітень–грудень 1918 р.) – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 340. 8. *Пиріг Р. Я.* Зазнач. праця – С. 58. 9. *Дорошенко Д. І.* Історія України 1917–1923 рр. Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року – Ужгород, 1930. – С. 30–31. 10. ЦДАВО України. – Ф. 2207, оп. 1, спр. 791, арк. 31. 11. *Тимощук О. В.* Зазнач. праця. – С. 341. 12. Крах германской оккупации на Украине / под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдемана. – М. : ОГИЗ, 1936. – С. 52. 13. ЦДАВО України. – Ф. 2207, оп. 1, спр. 308, арк. 228. 14. Там само. – Арк. 25. 15. ЦДАВО України. – Ф. 2311, оп. 1, спр. 154, арк. 5. 16. Там само. – Спр. 4, арк. 13–13 (зв.). 17. Там само. – Спр. 154, арк. 5. 18. Там само. – Спр. 3, арк. 14. 19. *Тимощук О. В.* Зазнач. праця – С. 342–343. 20. ЦДАВО України. – Ф. 2207, оп. 1, спр. 813, арк. 2–7.

УДК 342.3

**А. Ю. ІВАНОВА,**  
кандидат юридичних наук

## **ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 рр.**

*Зроблено спробу застосування висновків та узагальнень концепції перехідної держави до державотворчих процесів доби української революції 1917–1921 рр. Порушено питання про можливість застосування до державотворчих процесів 1917–1921 рр. терміна «перехідна держава» та включення їх до «постімперського» контексту.*

**Ключові слова:** держава перехідного періоду, перехідна держава, українська революція 1917–1921 рр., Центральна Рада, Гетьманат П. П. Скоропадського, Директорія, Українська Держава, Українська Народна Республіка.